

PROBLEMATIKA MATRIČNÍ EVIDENCE MRTVĚ NAROZENÝCH DĚTÍ VE SVITAVÁCH A V LITOMYŠLI V LETECH 1785–1914

Eliška Valová

The Issue of the Registry Records of Stillbirths
in Svitavy and Litomyšl in 1785–1914

Abstract: The aim of the present study is to show the possibilities of studying stillbirths on the basis of an analysis of the parish register records from the 19th century. So far, this topic has been outside the attention of Czech researchers. The findings are presented using the example of the towns of Litomyšl and Svitavy. In the 19th century, Litomyšl was a traditional rural town without industrial development. On the contrary, Svitavy became an important industrial centre because from the middle of the 19th century the main railway line from Prague to Brno ran through the town. As it has been found, the character of the town did not affect the observed stillbirth rates. The main problem was the brief and incomplete records of stillbirths. Besides them, abortions and, in the case of Svitavy, stillborn children who were baptised out of necessity were also recorded in the registers. In addition to the problematic registration, the study also pays attention to the causes of death in stillbirths, their origin, or the seasonal distribution of these births. The obtained results are compared with the works of other authors.

Historická demografie, 2022, 46:2, 141–165

Keywords: stillbirths, parish register, 19th century, Litomyšl, Svitavy

Contact: Mgr. Eliška Valová, Ústav historických věd, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice; eliskachadim@seznam.cz

Úvod

Nejstručnější záznamy v matričních knihách informují o narození dětí bez známek života. Problematika studia mrtvorozenců byla doposud převážně vždy jen jednou ze součástí komplexnějších historicko-demografických studií a údaje, které o takových dětech máme, se ve většině případů omezují pouze na vývoj hodnot mrtvorozenosti. Na možnosti hlubší analýzy upozornili ve svých pracích například Radek Lipovski nebo Barbora Janáková Kuprová.^[1] Proto je cílem této práce ukázat, jaká témata nabízí ke studiu zápisy mrtvorozených dětí v matričních knihách v 19. století. Kromě vývoje mrtvorozenosti bude pozornost věnována

[1] Radek LIPOVSKI, *Dětská úmrtnost v populacích měst Frýdku a Místku v éře demografického přechodu od starého k novému reprodukčnímu režimu*, *Historická demografie* 31, 2007, s. 21–48; Barbora JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec od poloviny 18. do konce 19. století. Poznatky získané propojením tradičních a pokročilých metod historické demografie a metod historické sociologie*, Disertační práce, Univerzita Karlova 2020.

principu matriční evidence, ale rovněž i důvodům, proč se děti narodily mrtvé, či otázce, zda nemanželský původ dítěte mohl ovlivnit jeho předčasné úmrtí.

Výsledky analýzy jsou uvedeny na příkladu komparace měst Svitavy a Litomyšl. Městské prostředí bylo vybráno, jelikož doposud máme pro 19. století k dispozici více dat z venkovských farností než z měst.^[2] Srovnání dvou uvedených míst nám navíc umožní zjistit, zda se nějakým způsobem lišil princip české a německé evidence, a také to, nakolik charakter města a případné změny v procesu industrializace ovlivnily i počty mrtvě narozených.

Studie se zaměřuje na období let 1785–1914. Rok 1785 byl vybrán jako počáteční, jelikož na základě císařského patentu Josefa II. z února 1784 začaly být matriky vedeny novým způsobem. Oproti dřívější době začaly být jednotnější, přesnější a postupně i stále podrobnější. Ke sjednocení došlo i v otázce jazykové, dříve převažující latina byla nahrazena češtinou a němčinou.^[3] Matriky obou měst jsou pro sledované období dochovány v ucelené řadě a můžeme tak sledovat vývoj demografických jevů v dlouhém časovém období. Excerpce dat je možná až do vypuknutí první světové války. Analyzovat změny trendů v následujícím období prozatím nelze, jelikož potřebné matriky nejsou doposud přístupné veřejnosti.^[4]

Prezentované údaje o mrtvě narozených dětech byly zjištěny částečnou jmenovou excerpcí dat.^[5] U všech mrtvorozenců byl vyexcerpován údaj o roce a měsíci narození/úmrtí, o pohlaví dítěte, jeho původu (manželský/nemanželský), příčině

[2] Výsledky z městského prostředí lázeňského města Jeseník interpretoval Petr ZATLOUKAL, *Mrtvorozenost dětí v církevních matrikách na Jesenícku v „dlouhém“ 19. století*, Jesenícko. Vlastivědný sborník 18, 2017, s. 14–23; dále R. LIPOVSKI, *Dětská úmrtnost*, zejm. s. 31–39; Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, *Populace Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v éře modernizace (od 60. let 19. století do první světové války)*, Ostrava 2014; okrajově téma zmiňuje i Jana KOLOUCHOVÁ, *Obraz mortality chebské farností sv. Anny 1787–1901*, *Historická demografie* 39, 2015, s. 88–89; pro venkovské prostředí např. Alexandra ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. Diplomová práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2009; Šárka JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*. Diplomová práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2010; B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství*, s. 111–115; Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 67–143.

[3] Ladislav NEKVAPIL – Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Prameny pro výzkum sociálních a náboženských dějin českého raného novověku*, Pardubice 2013, s. 29.

[4] Matriční knihy jsou do příslušného oblastního archivu předávány po uplynutí zákonné lhůty. Od posledního zápisu v knize narozených musí uplynout 100 let a v knihách oddaných a zemřelých 75 let. Zákon č. 301/2000 Sb. Zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů. Dostupné z URL: <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301>> (20. 4. 2021).

[5] Při porovnání záznamů v matrikách zemřelých a v matrikách narozených bylo pro srovnání využito datum narození/úmrtí dítěte a jméno/jména rodičů.

smrti, místě narození/úmrtí a o asistenci při porodu (porodní bába/lékař). Výsledky byly zpracovány pomocí MS Excel.

Srovnání vývoje v Litomyšli a ve Svitavách v 19. století

Svitavy a Litomyšl byly v 19. století velmi rozdílnými městy. Přesto, že města dělila pouze dvacetikilometrová vzdálenost, šlo o dva velké kontrasty. Kromě odlišné národnostní skladby obyvatel se jednalo především o rozdílný populační, stavební, průmyslový a také kulturní vývoj. Naopak shodná byla katolická víra u naprosté většiny obyvatelstva obou sídel.

České město Litomyšl vstoupilo do 19. století jako významné centrum vzdělanosti s bohatou kulturní tradicí. V první polovině století se město modernizovalo. Po ničivém požáru v roce 1814 byla započata klasicistní proměna města. Během ní došlo například k přestavbě městských domů, ke zbourání hradeb a bran a ke zpevnění příjezdových cest spojující Litomyšl s okolními městy, čímž město ještě posílilo svoji strategickou pozici na silnici z Hradce Králové směrem na Olomouc.^[6] Na svou předchozí slávu se snažilo navázat budováním nových vzdělávacích institucí a spolků a stalo se i sídlem řady významných úřadů. Tím však rozvoj města de facto skončil. Vybudování železniční trati Praha – Brno přes sousední Českou Třebovou a Svitavy sice zachovalo Litomyšli její malebnost, ale význam města byl doslova odsunut na druhou kolej. Ani lokální vlakové spojení s Vysokým Mýtem a Chocní v roce 1882 na situaci nic nezměnilo.^[7] Až do první světové války zůstala Litomyšl venkovským městem bez průmyslového rozvoje. Tato skutečnost se odrazila v klesajícím či pouze pozvolném populačním a stavebním vývoji (tabulka č. 1).^[8]

Oproti Litomyšli prošly Svitavy v 19. století přímo dynamickým vývojem. Už od raného novověku patřilo k obživě zdejších lidí především textilnictví. Od domácí výroby se postupně přešlo k manufakturám a v průběhu 19. století i k tovární výrobě. Původně zpracovávaný len byl nahrazován dováženou bavlnou.^[9] Svitavy se staly velice významným centrem textilní výroby především díky souhře dvou faktorů. Prvním byly výhodné vojenské zakázky, a to nejen pro domácí

[6] Radoslav FIKEJZ – Vladimír VELEŠÍK, *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku*, Žehušice 2003, s. 90.

[7] Tamtéž, s. 93.

[8] Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Kolí-Mi, Praha 2002, s. 567. K historii města dále např. Milan SKŘIVÁNEK, *Litomyšl: starobylé město*, Praha 1997; M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, Praha 2006; M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009: město kultury a vzdělání*, Litomyšl 2009; Zdeněk NEJEDLÝ, *Litomyšl: tisíc let života českého města*, Litomyšl 1934; Oldřich PAKOSTA, *Litomyšl, symbolika města a jeho historických částí*, Litomyšl 2017; Jaroslav GLOSER, *Litomyšl: městem krok za krokem*, Praha 2005.

[9] Josef BARTOŠ – Jiří FRAJDL aj., *Svitavy. Dějiny a současnost města*, Svitavy 1987, s. 40–46.

trh. Svitavské výrobky si našly početná odbytiště na území celé monarchie i za jejími hranicemi. Zvláště proslavený byl především svitavský barchet používaný na podšívky.^[10] Zásadním rokem se však stal rok 1849, kdy byla otevřena železniční trať Praha – Brno vedoucí právě přes Svitavy, čímž byla započata největší vlna industrializace.^[11] Do první světové války zde bylo otevřeno přes 30 textilních firem, které zaměstnávaly více jak 3 000 továrních a přes 2 000 domácích dělníků.^[12] Díky tomu si město vysloužilo přezdívku „moravský Manchester“. Vysoké úrovně dosáhl i zdejší potravinářský průmysl (pivovar, tabáková továrna) a také strojírenská výroba.^[13] Napojení na hlavní železniční trať, rychlý rozvoj průmyslu a nové pracovní příležitosti způsobily populační a stavební boom. Počet obyvatel se během druhé poloviny 19. století více než zdvojnásobil. V roce 1854 zde žilo 4 500 lidí a dle výsledků sčítání z roku 1910 již 9 649 osob.^[14] Stejná zůstala pouze jejich národnostní a náboženská skladba. Naprostá většina zdejších obyvatel byla katolického vyznání a hlásila se k německé národnosti.^[15]

TABULKA Č. 1. VÝVOJ POČTU OBYVATEL V LITOMYŠLI A VE SVITAVÁCH
V LETECH 1869–1910

TABLE 1. POPULATION DEVELOPMENT IN LITOMYŠL AND SVITAVY IN 1869–1910

Rok	Litomyšl	Svitavy
1869	7 150	5 800
1880	7 689	6 351
1890	8 296	7 787
1900	7 992	9 029
1910	7 794	9 649

Zdroje / Sources: K. KUČA, *Města a městečka III*, Kolí–Mi, s. 555; VII, Str–U, s. 224–225.

[10] Barchet je pevná bavlněná látka, více: R. FIKEJZ – V. VELEŠÍK, *Historie a současnost*, s. 23–25.

[11] Radoslav FIKEJZ – Vladimír VELEŠÍK, *Kronika města Svitavy*, Svitavy 2006, s. 104.

[12] R. FIKEJZ – V. VELEŠÍK, *Historie a současnost*, s. 32.

[13] Tamtéž, s. 32–36; R. FIKEJZ – V. VELEŠÍK, *Kronika města*, s. 130.

[14] R. FIKEJZ – V. VELEŠÍK, *Historie a současnost*, s. 24–25.

[15] Podle výsledků sčítání z roku 1910 se k české obcovací řeči přihlásilo pouze 35 z celkového počtu 9 649 obyvatel. R. FIKEJZ – V. VELEŠÍK, *Kronika města*, s. 164. Více o historii města např. Jan KOPECKÝ, *Svitavy: 700 let města*, Brno 1956; Radoslav FIKEJZ, *Svitavy*, Praha 2010; Josef VENDOLSKÝ – Pavel STEJSKAL, *Historie místní dráhy Svitavy – Polička – Žďárec u Skutče*, Polička 2016.

Charakteristika pramene

Informace o mrtvě narozených dětech byly vyexcerpovány z katolických matrik narozených a zemřelých měst Litomyšl a Svitavy spadajících do časového období let 1785–1914. Matriční knihy zmíněných míst jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Hradci Králové a jsou dostupné v digitální verzi.^[16] Všechny použité matriky měly již podobu předtištěných rubrikových formulářů, starší větná forma zápisu byla použita již jen výjimečně. Objevovala se v první polovině 19. století v matrikách narozených a měla odlišit zápisy mrtvě narozených dětí od živě narozených, u nichž se záznamy o narození vyplňovaly klasicky do rubrik. Postupně se však od této praxe zcela upustilo. Svitavské matriky byly vedeny v němčině a litomyšlské v češtině.^[17] V každém městě tak používali matriční formulář se záhlavím v příslušném jazyce.^[18] Obecný princip vedení matrik a jejich obsah byl až na výjimky v obou městech shodný.

Nejdříve se mrtvorozené děti zapisovaly do matrik zemřelých. Jak ve Svitavách, tak v Litomyšli se začaly zapisovat od dvacátých let 19. století. Je možné, že pro mrtvorozence byla dříve vyčleněna samostatná matriční kniha, která se však nedochovala ani v jednom z měst. Tuto informaci se však nepodařilo doložit. Rubriky, které se v matrikách zemřelých vyplňovaly, zůstaly po celou dobu v podstatě shodné. Jediná změna byla ta, že informace o zemřelém a jeho rodině začaly být v průběhu století podrobnější.

Farář na prvním místě do matriky zapisoval datum úmrtí a pohřbení dítěte. Mrtvorozeneci nemohli mít jako nekřtění řádně vystrojený pohřeb, a proto se data v naprosté většině případů shodovala, nebo je dělil jeden den.^[19] Následoval údaj o místě úmrtí, což byl buď dům rodičů, nebo nemocnice. V Litomyšli se jednalo

[16] Státní oblastní archiv Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, Farní úřad římskokatolické církve Litomyšl, matriky narozených 1785–1914 a matriky zemřelých 1785–1914; Farní úřad římskokatolické církve Svitavy, matriky narozených 1785–1914 a matriky zemřelých 1785–1914. Použita byla digitalizovaná verze matrik: Dostupné z URL: <https://vychodoceskearchivy.cz/wp-content/uploads/2020/08/8700_Sbirka-matrik-Vychodoceskeho-kraje-1587-1949_NAD_190-stav-2020-08-18.pdf> (20. 12. 2021).

[17] Němčina se v litomyšlských matrikách objevovala v první polovině 19. století především při uvádění příčin úmrtí.

[18] K vývoji matričního zápisu např. Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, Historická demografie 3, 1969, s. 4–19; Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, Historická demografie 6, 1972, s. 40–58; L. NEKVAPIL – Š. NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Prameny pro výzkum*, s. 28–31.

[19] S větší prodlevou byly mrtvě narozené děti pohřbívány pouze výjimečně. Jako příklad můžeme uvést mrtvě narozené dítě švadleny Františky Nespěchalové v roce 1897. Františka porodila 22. února, dítě bylo pohřbeno až po šesti dnech. Nejspíše totiž nebyly jasné okolnosti jeho úmrtí, jelikož do matriky byla připsána poznámka, že mrtvola byla ohledána c. k. soudní komisí.

pouze o uvedení čísla popisného, ve Svitavách začali ke konci 19. století připisovat i název ulice.

Jako další uváděl farář údaje o dítěti a jeho rodičích. Informace o zemřelém byla většinou velice stručná. Ve Svitavách se omezili na obecné spojení „*mrtvě narozené dítě*“, případně bylo ještě specifikováno jeho pohlaví. V Litomyšli byla škála použitých výrazů pestřejší. Kromě již zmíněného slovního spojení se používala označení „*mrtvorozeně, nedochůdče, umrlé dítě, umrlé mrtvorozeně, umrlý hošík, mrtvé nekřtěně, nekřtěný mrtvorozenec, dítko mrtvý se narodilo, mrtvě na svět přišlo*“. Po roce 1900 se začalo připisovat i datum narození dítěte, které se tedy shodovalo s datem úmrtí a často i s datem pohřbení.

Zpočátku se do matriky uváděly jen údaje o otci dítěte – jeho jméno a příjmení, povolání nebo sociální postavení a bydliště. Na přelomu 19. a 20. století se v zápise objevuje i křestní jméno matky. V případě nemanželských dětí se zapisovalo jméno a příjmení matky, její bydliště a případné povolání, dále jméno a bydliště jejího otce.

Následující oddíl v matričních knihách byl vyhrazen pro vyplnění tří informací: jednalo se o náboženství, pohlaví a původ zemřelého. Pohlaví a původ dítěte byly vyplněny takřka u všech dětí, případně je bylo možné odvodit ze zápisu o mrtvém. Naopak kolonka týkající se víry zůstávala prázdná nebo proškrtnutá, jelikož mrtvě narozeným nemohla být udělena svátost křtu.^[20] Podobně tomu bylo i v oddílu vyhrazeném pro věk a nevyplněné zůstávalo i místo, kam mělo být zapsáno jméno duchovního, který zesnulého vyzpovídal a zaopatřil. Naopak vždy bylo vyplněno jméno osoby, která dítě pohřbila. Mrtvorozence pohřbíval hrobař, proto zde stálo jeho jméno. Do svitavských matrik se také často dopisovala věta, že dítě bylo pohřbeno v oddělené části hřbitova určené pro sebevrahy a mrtvě narozené děti.

Rozdílně se v obou městech přistupovalo k vyplnění rubriky pro příčiny úmrtí. Do poloviny 19. století zůstávala tato kolonka v obou městech prázdná, nebo byla jako příčina smrti uváděna ona mrtvorozenost. Vyjma několika konkrétnějších zápisů na počátku 20. století zůstala tato praxe v Litomyšli až do první světové války. Oproti tomu ve Svitavách se od padesátých let 19. století uváděl důvod úmrtí mrtvorozenat velice konkrétně.

Mrtvě narozené děti se začaly postupně souběžně evidovat do matrik zemřelých i do matrik narozených. Přestože byl počátek zapisování těchto dětí v matrikách zemřelých v obou městech takřka shodný (dvacátá léta 19. století), nepanovala tato shoda u matrik narozených. Ve Svitavách se záznamy začínají v souvislé řadě objevovat během čtyřicátých let 19. století, v Litomyšli až o půl století později. Záleželo tedy na rozhodnutí zapisovatele a jeho pečlivosti.

V matrikách narozených faráři vyplňovali řadu údajů totožných s matrikou zemřelých – datum úmrtí pouze nahradilo datum porodu a den pohřbu termín křtu. Po vyplnění čísla popisného následovala kolonka, do které se zapisovalo jméno dítěte. Do té faráři uváděli identická slovní spojení určená pro označení

^[20] Výjimky jsou zmíněny na následujících stranách.

mrtvorozenců jako v případě matrik zemřelých. Stejně byly vedeny i rubriky týkající se náboženství, pohlaví a původu dítěte. Ve srovnání s matrikami zemřelých byly obsáhlejší údaje o rodičích. O těch se uvádělo víc detailů, a to jak v případě otce, tak v případě matky. U otce se zapisovalo jeho jméno a příjmení, náboženství, povolání či sociální postavení a bydliště, následovaly tytéž informace o jeho otci a jméno, rodné příjmení a bydliště matky. U matky dítěte faráři evidovali její jméno, náboženství a totožné informace o rodičích jako v případě otce dítěte. V průběhu devadesátých let 19. století se u obou rodičů zaznamenávalo i datum a místo jejich narození a také datum sňatku.

Porodní bába byla původně připisována na počátek každého záznamu – zpravidla se uváděla pod datum narození či ke jménu dítěte. Postupně jí byla vyhrazena samostatná kolonka, do které se udávalo její jméno a příjmení, bydliště včetně čísla domu a od konce 19. století také to, zda byla zkoušená.^[21] Kolonka pro jméno duchovního, který vykonal řádný křest, zůstávala v případě mrtvorozených prázdná, stejně jako kolonka určená pro jména kmotrů.

Evidence mrtvě narozených dětí v letech 1785–1914

První záznam o mrtvě narozeném dítěti byl ve Svitavách zapsán v červnu 1820, a to do matriky zemřelých. Do těchto matrik byly zaevidovány takřka všechny mrtvě narozené děti (98,6 %).^[22] Od čtyřicátých let 19. století začaly být zároveň evidovány i do matrik narozených. V letech 1840–1849 se do matrik narozených ve srovnání s matrikami zemřelých uvádělo jen každé desáté mrtvorozené. Pravděpodobně vždy záleželo na konkrétním zapisovateli, zda se rozhodl dítě zapsat i do matriky narozených, anebo pouze do matriky zemřelých. V následujícím desetiletí bylo již duplicitních záznamů skoro 70 % a poté až do konce století 80–90 %. V letech 1900–1914 byly vyjma jednoho záznamu všechny mrtvorozené děti zapsány souběžně do matrik narozených i zemřelých.

„Umrle dítě“ Johany Hanusové narozené v červenci roku 1822 bylo prvním zaevidovaným mrtvorozencem v Litomyšli. Ve srovnání se Svitavami však v Litomyšli téměř po celé 19. století sloužily k zaznamenávání mrtvorozenců pouze matriky zemřelých. V letech 1820–1889 byly do obou matrik současně zapsány jen dvě mrtvě narozené děti. Praxe souběžného uvádění do matrik narozených a zemřelých zde měla oproti Svitavám půl století zpoždění. V letech 1890–1899 byla do matrik narozených uvedena jen polovina mrtvě narozených zapsaných v matrikách zemřelých. V následujícím období bylo shodných záznamů 92 %.

[21] K tématu nejnověji Milena LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. století do poloviny 20. století*, Praha 2019; Hana STOKLASOVÁ (ed.), *Porodní bába? Asistentka? Porodní deníky z let 1898–1954*, Pardubice 2018.

[22] Devět mrtvorozených dětí bylo uvedeno pouze do matriky narozených. Důvod není zřejmý.

V matrikách narozených i v matrikách zemřelých byly mrtvě narozené děti většinou evidovány spolu s ostatními zápisy. Pouze několikrát se stalo, že záznam o mrtvorozenci byl dopsán s několikadenním či týdenním zpožděním. Pro některé roky v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 19. století nebyly záznamy o mrtvě narozených zařazovány průběžně, ale až hromadně na konci daného roku. Následně se však faráři vrátili k chronologické evidenci, kterou používali až do vypuknutí první světové války.

Problematika evidence mrtvorozenců

Výše uvedeným způsobem byla do svitavských a litomyšlských matrik zaevidována většina mrtvě narozených. Některé záznamy však byly sporné a nejednoznačné, a proto je nutné před prezentací zjištěných výsledků odpovědět na následující tři otázky:

1. Jaké záznamy byly zařazeny do celkové databáze mrtvě narozených dětí?

Odpověď na tuto otázku není tak jednoduchá, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jako problémová se totiž ukázala stručná evidence v první polovině zkoumaného období. V matrikách zemřelých obou měst bylo zapsáno velké množství dětí, u nichž bylo obtížné rozhodnout, zda je zařadit mezi živě nebo mrtvě narozené. Jednalo se o záznamy, kde byla kolonka určená pro věk prázdná či proškrtnutá. O tom, že by však dítě přišlo na svět bez známek života, však nebyla v zápisu žádná zmínka. Mohlo se tedy jednat o děti, které zemřely bezprostředně po porodu, a jelikož žily jen pár okamžiků, nebylo jejich stáří vyplněno. Zároveň ale mohlo jít také o mrtvorozence a skutečnost, že dítě přišlo na svět bez známek života, mohla být poznamenána právě neuvedením věku dítěte. Pro odůvodnění prvního či druhého vysvětlení však nemáme žádné důkazy.

Ve výsledku bylo jako rozhodující použito slovo „mrtvorozené“. Do celkového vzorku tak byly zahrnuty pouze zápisy, kde doslovně stálo, že se dítě narodilo mrtvé. Sporné záznamy, u kterých tento výraz nebyl použit, byly zahrnuty mezi živě narozené děti zemřelé krátce po porodu. V Litomyšli bylo těchto nejednoznačných zápisů 112 a ve Svitavách 97.

2. Jaký význam měl pojem „mrtvorozený“?

V prostudovaných matrikách měl pojem „mrtvorozený“ širší význam, než bychom mohli předpokládat. Do matrik se pod tímto označením evidovaly také potraty. Medicína v dané době rozdíl mezi aborty a porody mrtvých dětí (předčasné či v termínu) jasně definovala. O potratu se hovořilo, pokud těhotenství skončilo do 28. týdne. Jestliže zemřelo dítě během 28. až 36. týdne, jednalo se o předčasný porod, po 36. týdnu o porod včasný.^[23] Duchovní, kteří pořizovali záznamy

[23] Čeněk KRÍŽEK, *Základové porodnictví pro lékaře*, Praha 1876, s. 40. Dnes se se pod definicí „mrtvě narozené dítě“ rozumí „plod narozený bez známek života, jehož hmotnost je 500 g a více, nelze-li porodní hmotnost určit, narozený po 22. dokončeném týdnu těhotenství, a nelze-li délku

do studovaných matrik, případy takto nerozlišovali a uváděli všechny souhrnně jako mrtvorozence. Důkazem evidence abortů jsou příčiny úmrtí ve svitavských matrikách, které se u mrtvě narozených začaly detailně psát od padesátých let 19. století. Kromě komplikovaných a předčasných porodů se jako příčina úmrtí u mrtvě narozených objevoval i výraz „Faulgeburt“, tedy abortus.^[24] Zapisován byl především v letech 1890–1914. V Litomyšli takto přesně důvody úmrtí definovány nebyly.

Kvůli nedostatečné evidenci však od sebe nemůžeme případy mrtvorozenosti a potratovosti konkrétně rozlišit, a proto nebyly zjištěné aborty z celkových výsledků vyloučeny. Evidence potratů však nebyla jen specifikem dané oblasti. Do matrik byly zapisovány například na panství Škvorec, jak dokládá Barbora Janáková Kuprová.^[25]

V důsledku výše uvedeného faktu lze namítnout, že je na následujících řádcích pojem mrtvorozenost užíván chybně, jelikož šlo současně také o potratovost. Pro zjednodušení bude však i nadále používán souhrnný výraz *mrtvorozenost*.

3. Jaké neshody ukázalo srovnání matričních zápisů?

Při porovnávání duplicitních záznamů v matrikách narozených a zemřelých bylo zjištěno, že faráři mnohokrát chybovali. Méně závažné chyby se týkaly například uvedení jiného křestního jména jednoho z rodičů, špatného čísla popisného nebo také nesouhlasilo zapsané pohlaví dítěte. Takové chyby byly ale běžné, faráři se jednoduše upsali a celkové výsledky tím nebyly nijak ovlivněny.

Závažnější je fakt, že záznam v matrice narozených několikrát uváděl jiný příchod dítěte na svět než matrika zemřelých. Těchto případů nebylo mnoho. V Litomyšli nebyl zjištěn žádný, ve Svitavách pouze dva. Přesto však toto zjištění vyvolává otázku, jak pečlivě byly vlastně matriky vedeny. První odlišný záznam byl zjištěn při porovnání zápisů v matrikách narozených a zemřelých týkající se dítěte tkalce Patricie Christa a jeho ženy Barbory v roce 1864. V matrice narozených je dítě uvedeno jako mrtvě narozené, ačkoli datum křtu je vyplněno. Matrika zemřelých však uvádí, že dítě dostalo jméno František a žilo čtvrt hodiny. Svátost křtu mu zjevně skutečně udělena byla (zcela pravděpodobně šlo o nouzový křest), a proto bylo dítě pohřbeno zdejším kaplanem, a to až za dva dny. Další nejasný záznam byl v matrikách zjištěn o půl století později, když 3. března roku 1904 pomáhala porodní bába Terezie Friedlová při porodu Marii Helferové, rozené Prokeschové.

těhotenství určit, nejméně 25 cm dlouhý, a to od temene hlavy k patě ... Pakliže plod či embryo neprojevuje známky života či je vypuzeno dříve než ve 22. týdnu těhotenství či má porodní váhu menší než 500 g, hovoří se o spontánním potratu.“ Olga DUBOVÁ – Michal ZIKÁN, Praktické repertorium gynekologie a porodnictví. Pro přípravu ke specializačním zkouškám, Praha 2019, s. 492–493.

[24] Vilém WEISS – Vítězslav JANOVSKEÝ – Jindřich ZÁHOŘ, *Názvosloví lékařské a lékárnické*, Praha 1881, s. 32.

[25] B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství*, s. 113.

Dcera Josefa Helfera a jeho ženy Marie však dle matriky narozených přišla na svět mrtvá. Datum křtu, jména kmotrů a faráře zůstaly nevyplněné. V této době se již všechny mrtvě narozené děti zapisovaly souběžně do matrik narozených i do matrik zemřelých. Žádné mrtvě narozené dítě však v matrikách zemřelých 3. března 1904 uvedeno není. Je zde však zápis, že 6. března zemřela dcera Josefa Helfera a manželky Marie, rozené Prokeschové. Údaj o délce života je špatně čitelný, patrně se jedná o dvě hodiny. Ačkoli dle tohoto zápisu nemělo dítě jméno, muselo být pokřtěno, jelikož jej 8. března pohřbil farář.^[26] Oba výše uvedené byly jako sporné z evidence vyloučeny.

Třetí problém týkající se neshody evidence je již závažnější. Nevyskytnul se pouze u jednotek případů, ale u 69 záznamů, které již mohly uvedené hodnoty mrtvorozenosti ovlivnit. Řeč je o udělování křtu z nouze mrtvě narozeným dětem.

Křest z nouze měl svá jasně daná pravidla. Udělen mohl být dítěti, u kterého hrozilo nebezpečí náhlého úmrtí. „*Křest z naléhavé potřeby jest onen skutečný křest, který se uděluje poléváním pravou přirozenou vodou a současným vyslovením křestní formule, avšak, vzhledem k nebezpečí života křtěncova, beze všech ostatních, jinak předepsaných modliteb a obřadů.*“^[27] Udělit jej mohl laik i klerik, muž i žena, věřící i nevěřící. Musel pouze dodržet postup stanovený církví. Většinu dětí křtila z nouze porodní bába. Kněz měl porodní báby pravidelně každé tři měsíce poučovat, jak postupovat, aby byl křest z nouze uznán za platný. Bába si měla vždy dobře promyslet, zda je pro udělení takového křtu skutečně důvod. Mezi ty se počítaly především komplikovaný porod a zesláblé novorozeně.^[28] Aby byl nouzový křest uznán církví jako platný, musely být splněny tři podmínky: bába měla dát najevo úmysl, že chce dítě nouzově křtít, k polití mohla použít pouze vodu a musela vyslovit správnou křtící formuli.^[29] Kmotři obřadu nemuseli být přítomni, církev ale vyžadovala, aby u něj byli přítomni jeden či dva lidé, kteří mohli celý akt potvrdit.^[30]

Bába většinou byla na takovou situaci připravena a nosila si vodu převařenou. Použít se ale mohla i jiná voda. „*Při křtu z neodkladné potřeby nemá býti čas mařen a nebezpečí stupňováno opatřováním vody svěcené; budiž užito obyčejné vody přirozené, jež po ruce jest: ze studny, z pramene, potoka, řeky, jezera, moře; dešťové, nebo z rosy sebrané, z rozpuštěného sněhu nebo ledu, teplé nebo studené, čisté nebo – když jiné není – třeba kalné.*“ Žádná jiná tekutina kromě vody nemohla být použita. Pokud ano, nebyl křest platný. „*Kdyby užila vody umělé připravené,*

[26] Na podobné neshody v záznamech poukazuje také P. ZATLOUKAL, *Mrtvorozenost na Jesenicku*, s. 18.

[27] Gabriel PECHÁČEK, *Křest z naléhavé potřeby*, Časopis katolického duchovenstva 40, 1899, č. 4, s. 209.

[28] Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*, Pardubice 2017, s. 121–122.

[29] G. PECHÁČEK, *Křest z naléhavé*, s. 212.

[30] H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové*, s. 123.

např. růžové, kolínské, nebo piva, vína, kořalky, mléka, oleje, slin a p., jest takový křest neplatný.“^[31] Samotný akt polévání byl jednodušší než u řádného křtu – dítě nemuselo být polito třikrát a ani ve tvaru kříže. Stačilo pouze jednou, bez kříže, ale vždy při současném a doslovném vyslovení formule „*Já tě křtím ve jménu Otce i Syna i Duchy Svatého*“. Pokud by došlo byť jen k minimální odchylce od této formule, byl křest pokládán za neplatný. Stručně a jasně řečeno: nemohlo zde být řečeno ani víc, ani míň.^[32] Jediné, co mohlo být k formulí přidáno, byla tzv. podmínka ve znění „*žiješ-li*“. Tu bába užila převážně v případech pochybností, zda je dítě skutečně živé, například, pokud dítě křtila ještě v těle matky. Jestliže byla vyslovena tato podmínka, bylo možné pokřtít děti už v raném stádiu těhotenství a rovněž děti potracené, případně deformované.^[33] Pakliže se zdravotní stav dítěte zlepšil a přežilo, byl křestní obřad řádně doplněn v kostele.

Církev tedy jasně stanovila, kdy bylo možné dítě nouzově pokřtít a jaké podmínky musely být splněny, aby byl křest uznán za platný. Srovnání záznamů ve svitavských matrikách narozených a zemřelých odhalilo, že zdejší porodní báby udělovaly křest i mrtvě narozeným dětem. Do matriky narozených bylo zapsáno křestní jméno dítěte a bylo k němu připsáno, že bylo pokřtěno z nouze přítomnou porodní bábou. Uvedené datum porodu a křtu bylo tedy shodné, kolonky pro kmotry byly prázdné. Na první pohled se záznam jevil jako typický křest z nouze – zdravotní stav dítěte

[31] G. PECHÁČEK, *Křest z naléhavé*, s. 213–214; srov. H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové*, s. 122–123.

[32] G. PECHÁČEK, *Křest z naléhavé*, č. 5, s. 301–302.

[33] H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové*, s. 123. „*Budiž předem připomenuto, že křest z potřeby plodů potracených, vypuzených a předčasných smí jen za následujících podmínek vykonati: a) Když vypuzené útvary jsou čerstvé (ne zsinalé, žlutavé nebo snad již nahnílé). b) Když byly před udělením blány, plod obklopující, opatrně otevřeny. c) Když při vypuzeném útvaru určitě zjištěno bylo vejce. Na pouhém zásnětu, ať masitém nebo hroznovém, žádný křest vykonán býti nesmí. Jsou-li zmíněné tři podmínky, udělí se křest z potřeby slovy: Žiješ-li a jsi-li schopen, já tě křtím ve jménu Otce i Syna i Duchy Svatého; budiž pak to vykonáno beze všeho průtahy, ježto život plodů potracených a předčasně porozených velmi snadno zhasne. Vzhledem k času, kdy potracení nebo vypuzení se stalo, jakož i způsobu, kterým je křest z potřeby: 1. Příklad: Potracení stalo se v první šestnácti týdnech těhotenství. Tu jsou plody ještě velmi malinké a zrodí se obyčejně v blanách vaječných. Křest z potřeby vykoná se nejlépe takto: Plod uchopí se palci a ukazováky obou rukou, ponoří se do přirozené, vlažné vody, ve vodě opatrně protrhne se blána vaječná, a současně vyřknou se slova: Žiješ-li a jsi-li člověk, já tě křtím ve jménu atd. 2. Příklad: Potracení nebo vypuzení stalo se po šestnáctém týdnu těhotenství. Tu jest plod již větší a pokřtí se tímto způsobem: Plod vezme se levou rukou, pravou otevrou se opatrně blány, voda plodová se zvolna odkape, načež lije se na plod vlažná voda, přičemž se řekne: Žiješ-li a jsi-li schopen, já tě křtím atd. 3. Příklad: Jeden hlavní, potracený nebo vypuzený plod jest v druhém strostlý nebo do téhož vrostlý. Pochybuje-li se v tomto případě zároveň o životě zrozeného dvojtvaru, křtí se hlavní plod slovy: Žiješ-li a jsi-li schopen, já tě křtím ve jménu atd., druhý plod pak slovy: Žiješ-li a nejsi-li pokřtěn, já tě křtím atd.“ Gabriel PECHÁČEK, *Těžké případy křtu z neodkladné potřeby*, Časopis katolického duchovenstva 40, 1899, č. 7, s. 417–418.*

nebyl po porodu nejspíše dobrý, a proto mu porodní bába udělila nouzový křest. A jelikož nebyly doplněny záznamy týkající se řádného křtu, dítě pravděpodobně zemřelo záhy po porodu. Takové záznamy nebyly neobvyklé, ve Svitavách byl nouzový křest udělen 2 % živě narozených dětí. Problém však nastal při porovnání s matrikou zemřelých. Zde záznam uváděl, že ono dítě bylo sice opravdu nouzově pokřtěno, ale zároveň bylo mrtvorozené („z nouze pokřtěné mrtvorozené dítě“). A jelikož bylo pokřtěno, stal se z něj řádný křesťan a dítěti mohl být vystrojen klasický pohřeb za přítomnosti duchovního.

TABULKA Č. 2. KŘTY Z NOUZE UDĚLENÉ MRTVĚ NAROZENÝM DĚTEM
EVIDOVANÉ V MATRIČNÍCH KNIHÁCH VE SVITAVÁCH V LETECH 1785–1914
TABLE 2. EMERGENCY BAPTISM GRANTED TO STILLBORN CHILDREN RECORDED
IN THE REGISTRY BOOKS IN SVITAVY IN 1785–1914

Období	Počet mrvě narozených dětí	Z toho udělen křest z nouze	
		počet	%
1785–1799	-	-	-
1800–1809	-	-	-
1810–1819	-	-	-
1820–1829	15	-	-
1830–1839	30	10	33,3
1840–1849	51	31	60,8
1850–1859	37	8	21,6
1860–1869	58	1	1,7
1870–1879	66	10	15,2
1880–1889	113	4	3,5
1890–1899	118	2	1,7
1900–1914	156	3	1,9
Celkem	644	69	10,7

Zdroj: Vlastní databáze založená na matrikách narozených a zemřelých, pozn. č. 16.

Source: Author's own database based on the parish registers of births and deaths, note no. 16.

Porodní bába pravděpodobně těmto dětem udělila nouzový křest s onou podmínkou, a to za nastalé situace: během těžkého porodu se bába začala bát o život dítěte. Dítě v těle matky projevovalo známky života, a proto se jej bába rozhodla nouzově pokřtít s vyslovením podmínky. Porod se však natolik zkomplikoval, že dítě v jeho průběhu zemřelo. Narodilo se tedy mrtvé, ale v době, kdy bába seznala, že ještě žilo, mu udělila nouzový křest. Dítě se díky tomu stalo členem křesťanského společenství a bylo možné uspořádat mu pohřeb. Zda bývalo dítě

během aktu křtu skutečně prokazatelně živé, nebo zda se bába snažila upozorovat nepatrnou stopu života, aby rodiče ušetřila od smrti nekřtěnce, je otázkou. V letech 1830–1839 bylo ve Svitavách tímto způsobem pokřtěno každé třetí mrtvě narozené dítě, v následujícím desetiletí dokonce 31 z celkového počtu 51 mrtvě narozených dětí, což představuje 60,8 %. V letech 1850–1859 bylo z nouze pokřtěno 21,6 % mrtvorozenců. Tato praxe nebyla v letech 1830–1859 dílem pouze jedné konkrétní porodní báby. Dle matričních záznamů udělovaly takový typ křtů takřka všechny báby, které ve Svitavách v dané době působily. V šedesátých letech bylo takto pokřtěno pouze jedno z 58 mrtvě narozených. Naopak v následujícím desetiletí počet takovýchto křtů stoupl na deset a byl celkově udělen 15,2 % mrtvorozenců. Poté se od této praxe nejspíše pod vlivem sekularizace upouštělo a vyskytovala se již jen ojediněle. Celkově byl ve Svitavách udělen křest z nouze 10,7 % mrtvě narozených.^[34] Všech 69 z nouze pokřtěných mrtvorozenců bylo do celkové evidence započítáno. V Litomyšli žádné obdobné případy zjištěny nebyly.

Hodnoty mrtvorozenosti v Litomyšli a ve Svitavách v letech 1785–1914

V letech 1785–1914 bylo v litomyšlských matrikách zapsáno 611 mrtvě narozených dětí a do svitavských o 33 více. V Litomyšli tak na 1000 porodů připadalo skoro 21,8 mrtvě narozených, ve Svitavách dokonce o šest více.

První záznamy o mrtvorozených jsou v litomyšlských matrikách uváděny od dvacátých let 19. století. Během let 1820–1829 do nich bylo zaznamenáno pouze osm případů. V tomto desetiletí dosáhla mrtvorozenost hodnoty 3,5 ‰, zatímco její průměrná hodnota v českých zemích byla 12,1 ‰ a s velkou pravděpodobností tak v této době nebyly ve městě zapisovány všechny mrtvě narozené děti (viz tabulka č. 3). V průběhu let 1830–1879 se evidence nejspíše zdokonalila, zjištěné míry mrtvorozenosti odpovídají výsledkům celozemským (tabulka č. 3). Výjimku představují pouze čtyřicátá léta 19. století. V této době se v Litomyšli opakovaně šířil tyfus a nakažení se mohlo u gravidních žen zapříčinit porod s nešťastným koncem. Naopak po choleroých epidemiích v roce 1832 a 1866 nebyl obdobný vzestup zaznamenán. Od roku 1880 došlo k prudkému vzrůstu mrtvorozenosti, který svého vrcholu dosáhl v posledním desetiletí 19. století. V letech 1890–1899 připadalo na 1 000 narozených takřka 62 mrtvě narozených, což byl dvojnásobek celozemského průměru. Do vypuknutí první světové války došlo k mírnému poklesu, přesto však hodnota skoro 54 ‰ představovala výsledek velmi vysoký.

^[34] Za objasnění problematiky nouzového křtu velice děkuji paní Mgr. Haně Stoklasové, Ph.D.

TABULKA Č. 3. SROVNÁNÍ EVIDOVANÉ MRTVOROZENOSTI V LITOMYŠLI A VE SVITAVÁCH V LETECH 1785–1914

TABLE 3. COMPARISON OF RECORDED STILLBIRTHS IN LITOMYŠL AND SVITAVY IN 1785–1914

Období	Litomyšl			Svitavy			Mrtvorozenost v českých zemích (v %)*
	celkový počet narozených	počet mrtvě narozených	mrtvorozenost (v %)	celkový počet narozených	počet mrtvě narozených	mrtvorozenost (v %)	
1785–1799	3210	-	-	1692	-	-	-
1800–1809	2147	-	-	1144	-	-	-
1810–1819	2041	-	-	1288	-	-	9,5
1820–1829	2302	8	3,5	1379	15	10,9	12,1
1830–1839	2138	32	15,0	1595	30	18,9	14,5
1840–1849	2313	62	26,8	1684	51	30,3	16,3
1850–1859	2209	45	20,4	1735	37	21,3	21,7
1860–1869	2091	48	23,0	1914	58	30,3	23,2
1870–1879	2196	43	19,6	1981	66	33,3	25,6
1880–1889	2380	89	37,4	2247	113	50,3	28,3
1890–1899	2391	147	61,5	2835	118	41,6	30,6
1900–1914	2558	137	53,6	3718	156	42,0	28,8
Celkem	27976	611	21,8	23212	644	27,8	-

Zdroj: Vlastní databáze založená na matrikách narozených a zemřelých, pozn. č. 16.

Source: Author's own database based on the parish registers of births and deaths, note no. 16.

* Vysvětlivka: Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 338. Autorka uvádí údaje pro jednotlivá pětiletí, pro potřeby tabulky byly vypočteny průměry za deset (resp. patnáct) let. Pro počáteční roky L. Kárníková hodnoty neuvádí.

*Note: The author presents data for individual five-year periods; for the purposes of the table, averages for ten (or fifteen) years were calculated. L. Kárníková does not provide values for the initial years.

Ve Svitavách přišlo v průběhu dvacátých let 19. století na svět 15 mrtvorozenců. Na 1 000 narozených zde připadalo 11 mrtvorozených dětí, v českých zemích o jedno dítě více. Od třicátých let byla překonána míra celozemská. Právě v této době byly zjištěny případy zmíněných z nouze pokřtěných mrtvorozených, které byly do evidence započítány, a mohly tak způsobit nárůst hodnot, což se na výsledcích projevilo především ve čtyřicátých letech. Zároveň zde stejně jako v Litomyšli několikrát vypukly tyfové epidemie, během kterých se mohla gravidita značně

zkomplikovat. Shodná hranice mrtvorozenosti byla v této době zjištěna i na panství Škvorec, což autorka přisuzuje přesnější evidenci.^[35] Vrcholu dosáhla v osmdesátých letech 19. století, tedy o dekádu dříve než v Litomyšli. V této době připadalo na 1 000 narozených 50 mrtvě narozených, takřka o dvacet více než v českých zemích. Na přelomu 19. a 20. století se hodnota mrtvorozenosti pohybovala v rozmezí 41,6–42 ‰.

Shodně v obou městech došlo od osmdesátých let 19. století k výraznému vzestupu hladiny mrtvorozenosti. Nešlo tedy o důsledek industriální proměny Svitav, jelikož v Litomyšli byl nárůst zjištěn taktéž, ačkoli charakter města se nikterak nezměnil. Prudký vzestup byl pravděpodobně způsoben kombinací několika faktorů. První vysvětlení souvisí se sekularizací.^[36] Porodní báby nejspíše začaly upouštět od praxe, kdy se po porodu snažily u novorozeněte zahlédnout jakýkoliv projev života, aby ho mohly nouzově pokřtít, což mohlo mít za následek zjištěné vyšší počty mrtvorozenců. Druhá teze má dočinění se zmíněnými potraty a jejich pravidelnější evidencí do matrik. V Litomyšli o nich nemáme po celou sledovanou dobu konkrétní zprávy, a to kvůli neuvádění příčin úmrtí u mrtvorozených. Proto nemůžeme toto tvrzení podložit čísly. Ve svitavských matrikách se záznamy o potratech objevují od devadesátých let 19. století. V letech 1890–1899 bylo do matrik zapsáno dvanáct těchto smutných případů. Pokud bychom je odečetli od celkového počtu mrtvorozenců, dostaneme se na číslo 106 a hodnota mrtvorozenosti poklesne na 37,4 ‰. V následujícím období bylo do matrik zapsáno 49 potratů a po odečtu zjistíme hodnotu 28,8 ‰, což přesně odpovídá celozemskému průměru. Dopad třetího možného faktoru již můžeme podpořit čísly v obou městech. Jak ve Svitavách, tak v Litomyšli byly po roce 1900 zaznamenány případy, kdy mrtvé dítě přivedly na svět přesporní rodičky, a to ve zdejších nemocnicích. Pravděpodobně se jednalo o porody, kdy báby usoudily, že je při příchodu dítěte na svět zapotřebí odbornější zásah lékaře v nemocnici. V letech 1900–1914 porodilo v Litomyšli mrtvé dítě 25 žen bydlících jinde. Pokud bychom je odečetli od celkového počtu, klesne hladina mrtvorozenosti na 43,8 ‰. Ve Svitavách bylo ve stejném období takových rodiček 30. Po odečtu by tak mrtvorozenost činila 33,9 ‰ (i s potraty).

Vysokou míru mrtvorozenosti zjistil také P. Zatloukal pro Jeseník. V letech 1901–1905 dosáhla mrtvorozenost hodnoty 45 ‰ a v letech 1906–1910 dokonce 57,5 ‰. Autor si tato vysoká čísla vysvětluje pečlivější evidencí.^[37] Ve Frýdku dosáhla mrtvorozenost maxima v letech 1886–1895, což R. Lipovski dává do souvislosti s nárůstem celkového počtu porodů a okolností, že v té době lékaři neuměli tomuto konci gravidity předejít.^[38] Prudký nárůst mrtvorozenosti nenastal

[35] B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství*, s. 114–115.

[36] K tématu např. M. LENDEROVÁ, *Ženy s kufříkem*; H. STOKLASOVÁ, *Přechodové rituály*, s. 69–77.

[37] P. ZATLOUKAL, *Mrtvorozenost na Jeseníku*, s. 16–18.

[38] R. LIPOVSKI, *Dětská úmrtnost*, s. 33–34.

na konci 19. století pouze ve městech, ale i na některých venkovských farnostech. Například v lochenické farnosti byla v letech 1880–1889 hladina mrtvorozenosti pouze 17,7 ‰. Následující desetiletí však vyšplhala až ke 53,3 ‰. Dle V. Kalouskové šlo o odraz lepší evidence a o změnu definování výrazu *mrtvorozenec*.^[39]

Také v sousední Poličce se na počátku 20. století rodilo značné množství mrtvorozených dětí. Na 1 000 živě narozených bylo 42 mrtvorozenců, tedy úplně totožně jako ve Svitavách, ačkoli životní podmínky v průmyslových Svitavách a venkovské Poličce srovnávat nelze.^[40] Ve farnosti Libčany se hodnoty mrtvorozenosti držely v průměru na hodnotě 14 ‰. Od skutečně nízkých čísel, které A. Šikulová zhodnotila jako podregistrované, vystoupala hodnota na počátku 20. století k 30 ‰ uváděným pro české země.^[41] V konfesně smíšené farnosti Zdechovice zjistila Š. Nekvapil Jirásková nižší hodnoty, než které se uvádí pro české země, z čehož vyvodila závěr, že zde mrtvorozené děti rozhodně nebyly zapisovány v reálných počtech.^[42]

Jak ve Svitavách, tak v Litomyšli přicházeli na svět častěji mrtvě narození chlapci.^[43] Ve Svitavách bylo 57,5 % mrtvě narozených mužského pohlaví. V Litomyšli bylo chlapců 58,3 %, dívek 39,9 % a u 1,8 % dětí nebylo pohlaví zapsáno. Mrtvorození mužského pohlaví se rodili častěji i ve výše zmíněných lokalitách, například v Libčanech bylo 55,4 % mrtvě narozených chlapců.^[44] Ve Zdechovicích to bylo pouze 43,0 %, ovšem zde u 16,0 % případů nebylo pohlaví vůbec uvedeno.^[45]

Možné důvody narození mrtvého dítěte

V 19. století kladly příručky gravidním ženám na srdce, aby na sebe co nejvíce dbaly, a to ve všech ohledech. „Žena má činiti vše, co zaručuje dítěti nerušený vývoj až do konce, má se vystříhati všeho, co by vývoj ten rušiti mohlo.“^[46] Pozornost byla v knihách věnována především stravě. Ta měla být pravidelná, kvalitní, výživná, ale zároveň lehká. Z masa se doporučovalo vybírat hovězí, krůtí, kuřata, holoubata a libovou šunku, z ovoce ideálně jahody, třešně, švestky a hrušky (vše pouze

[39] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 99.

[40] Eliška CHADIMOVÁ, *Populační vývoj města Poličky v letech 1800–1909*. Diplomová práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2015, s. 97.

[41] A. ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 121–122.

[42] Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 59.

[43] Celozemské výsledky dokládají, že také u živě narozených dětí převažovali chlapci nad dívkami. Poměr se později vyrovnal, jelikož v kojeneckém věku byla častější úmrtí dětí mužského pohlaví. Srov. Olga NOVÁKOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a 1. polovině 20. století*, Demografie 2003, s. 177–188.

[44] A. ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 122.

[45] Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 58.

[46] Karel BULÍŘ, *Těhotenství, porod a šestinedělí*, Praha 1903, s. 15.

čerstvém).^[47] Ze zeleniny se důraz kladl především špenát a saláty.^[48] Nejprospěšnější z nápojů byla pro zdravý vývoj plodu voda. Musela však být kvalitní – ideálně převařená a z ověřeného zdroje. Příležitostně si ženy mohly dát i sklenku lehkého piva či kvalitního vína. Budoucí matky se měly vyvarovat jakéhokoli většího stresu a fyzické námahy. „*Není však nutno, aby žena těhotná trávila veškerý čas v líné nečinnosti a zahálce očekávajíc slehnutí, působí to přečasto nejen mrzutosti a nespokojenost v rodině, ale i zhusta příčinou bývá nešťastného porodu.*“^[49] Omezit se tak měly na péči o starší děti, lehčí domácí práce a poklidné procházky v přírodě. Důrazně se varovalo před nošením těžkých věcí, vykonáváním jakékoli náročné fyzické aktivity (včetně pohlavního styku), jako nebezpečné byly zmiňovány i prudké pohyby, jízda na koni a rychlá jízda na vozu. „*Neopatrný pohyb mnohdy stačí – a veta po naději, štěstí a radosti, jež žena s pýchou pod srdcem nosila.*“^[50] Stejně důležitá pro zdárný průběh těhotenství byla každodenní hygiena (především rodidel), často měněné ložní a osobní prádlo a čisté, světlé a větrané obydlí.^[51]

Teorie a praxe týkající se životního stylu během těhotenství však byly dvě rozdílné věci. Výše uvedená doporučení stran kvalitní stravy, psychické pohody a vykonávání nenáročných prací byl luxus, který si mohla dovolit jen hrstka žen. Řada těhotných strádala ve všech ohledech a pracovat zkrátka musela. Takovou skupinou byly bezesporu svobodné matky. Svědčí o tom srovnání podílů mrtvě a živě narozených nemanželských dětí.

Ze 611 mrtvorozenců narozených v Litomyšli bylo 126 nemanželských, tedy 20,6 %. Živě narozených dětí stejného původu se narodilo v průměru 13,4 %. Ve Svitavách bylo nemanželského původu 120 z celkového počtu 644 mrtvě narozených. Jejich podíl tak činil 22,9 %, což bylo o 14,2 procentních bodů více než u živě narozených dětí z lože nemanželského, kterých bylo 8,7 %. Výkyvy v jednotlivých desetiletích mohly být způsobeny malou velikostí zkoumaného vzorku či neúplnou registrací do matričních knih. Až od osmdesátých let se zjištěné údaje držely víceméně na konstantních hodnotách, pravděpodobně v souvislosti s pečlivější evidencí mrtvorozenců. Zjištěné výsledky tedy ukazují, že nemanželský původ dítěte byl zajisté jedním z faktorů, které přispěly k úmrtí dítěte ještě před jeho narozením.

[47] Čeněk KRÍŽEK, *Pravá pomoc v těhotenství, při porodu, v šestinedělí a při ženských nemocech. Sbíрка užitečných pravidel a naučení pro pohlaví ženské*, Praha 1889, s. 68–69.

[48] K. BULÍŘ, *Těhotenství, porod*, s. 17

[49] Tamtéž, s. 18.

[50] Tamtéž, s. 17.

[51] Tamtéž, s. 18–20.

TABULKA Č. 4. SROVNÁNÍ POČTŮ NAROZENÝCH NEMANŽELSKÝCH DĚTÍ A JEJICH PODÍLU Z ÚHRNU VŠECH NAROZENÝCH DĚTÍ PODLE VITALITY V LITOMYŠLI A VE SVITAVÁCH V LETECH 1785–1914

TABLE 4. COMPARISON OF THE NUMBER OF ILLEGITIMATE BIRTHS AND THEIR SHARE OF THE TOTAL NUMBER OF BIRTHS BY VITALITY IN LITOMYŠL AND SVITAVY IN 1785–1914

Období	Litomyšl				Svitavy			
	živě narozené nemanželské děti		mrtvě narozené nemanželské děti		živě narozené nemanželské děti		mrtvě narozené nemanželské děti	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1785–1799	240	7,5		-	22	1,3		-
1800–1809	266	12,4		-	37	3,2		-
1810–1819	323	15,8		-	71	5,5		-
1820–1829	307	13,4	1	12,5	100	7,3	0	-
1830–1839	302	14,3	12	37,5	116	7,4	1	3,4
1840–1849	342	15,2	9	14,5	119	7,3	5	10,9
1850–1859	372	17,2	13	28,9	162	9,5	12	48,0
1860–1869	395	19,3	9	18,8	189	10,2	19	48,7
1870–1879	297	13,8	6	14,0	173	9,0	13	24,5
1880–1889	303	13,2	18	20,2	240	11,2	23	25,6
1890–1899	316	14,1	34	23,1	371	13,7	21	21,6
1900–1914	216	8,9	24	17,5	363	10,2	26	20,0
Celkem	3679	13,4	126	20,6	1963	8,7	120	22,9

Zdroj: Vlastní databáze založená na matrikách narozených a zemřelých, pozn. č. 16.

Source: Author's own database based on the parish registers of births and deaths, note no. 16.

Obecný nedostatek, strádání a těžká práce svobodných matek mohly mít za následek buď potrat, nebo porod s nešťastným koncem. Ovšem občas byl přesně takový konec těhotenství východiskem z nouze. Někdy se v bezvýchodné situaci ženy rozhodly vzít věc do vlastních rukou a šly svému cíli naproti pomocí drastických prostředků. Jednalo se o záměrné zvedání těžkých břemen, vkládání ostrých předmětů do rodidel, konzumaci bylinných nápojů, silné bouchání na břicho atd.^[52] Některé ženy, které porodily mrtvé dítě, se rozhodly těla zbavit. Sedm záznamů (tři v Litomyšli, čtyři ve Svitavách) zmiňuje nálezy těl takových dětí v jámě, v hnoji, v řece nebo na poli. Jiné ženy se rozhodly pro nejsurovější řešení, a to zabít dítěte po porodu. V Litomyšli bylo během let 1785–1914 zjištěno devět vražd a ve

[52] Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontrace, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 32–33.

Svitavách jedna. Je však možné, že i zde byl počet případů vyšší, pouze nebyly do matriky blíže rozepsány. Ve čtyřech zápisech bylo uvedeno, že dítě zavraždila matka přímo po porodu „nalezena mrtvá, od vlastní matky usmrcena; zamřela následkem těžkého poranění od své vlastní matky; chlapec zadušen matkou; ihned po porodu zardoušen od matky“. U ostatních zápisů jsou informace stručnější, lze ale předpokládat, že smrt způsobila rodička: „nekrťené dítě, násilná smrt zaškrčením“.

Důvody narození mrtvých dětí

Důvody, proč dítě přišlo na svět mrtvé, nebyly do litomyšlských a svitavských matrik zemřelých velice dlouho uváděny. Kolonka určená k zápisu příčiny smrti (která byla primárně určena pro úmrtí živě narozeného dítěte), zůstávala buď prázdná, nebo proškrtnutá. Případně byla uvedena právě mrtvorozenost.

V Litomyšli faráři takto postupovali až do roku 1914. U 91,0 % mrtvorozenců nebylo vůbec specifikováno, proč se narodili mrtví. U zbylého procenta zápisů již byla kolonka vyplněna, přesto se však nejednalo o příliš věcné zápisy. Nejčastěji bylo narození mrtvého dítěte vysvětlováno slabostí (2,8 %), předčasným porodem (2,6 %) nebo komplikacemi při porodu (1,5 %).

Svitavské matriky byly v tomto ohledu daleko konkrétnější. Zde se uvádění důvodu smrti plodu před jeho narozením stalo zcela běžnou součástí zápisů přibližně od poloviny 19. století. Od osmdesátých let 19. století byly uváděny velice odborně a pravděpodobně se na diagnostice podíleli již přímo lékaři. U 29,0 % případů nebyl důvod úmrtí plodu blíže specifikován. Jedná se však o zmíněné záznamy z první poloviny 19. století, kdy se tato informace ještě nezapisovala.

Nejčastěji se ve svitavských záznamech objevovalo, že se dítě narodilo mrtvé z důvodu předčasného porodu (26,1 %). Nejobvyklejšími příčinami předčasného porodu byly podle lékaře Č. Křížka „namáhavé pohybování tělesné v těhotenství, zdvihání těžkých břemen, jízda na vozech na špatných cestách, úrazy tělesné, zvláště na životě, chybný krok, těžký pád, nemírný tanec, nestřídmé a prudké obcování tělesné, požívání rozčilujících nápojů atd.“^[53] Projevem počínajícího předčasného porodu byla zimnice střídající se s horečkou, slabost, nechut k jídlu a tlak ve spodní části břicha.^[54] Pokud těhotné začaly také krvácet nebo jim odtékala voda, doporučovalo se poslat pro bábu. Ta se měla nejprve snažit porod zastavit. Jestliže to již nebylo možné, tak ho naopak urychlit, chladivými obklady zastavit silné krvácení a přivolat na pomoc lékaře.^[55] V porodních příručkách z 19. století je

[53] Č. KRÍŽEK, *Pravá pomoc*, s. 202.

[54] Vojtěch VYŠÍN, *Babictví. Učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*, Olomouc 1888, s. 142.

[55] Tamtéž, s. 142–143

nadále uváděno, jak postupovat v různých situacích, jež mohly během takového porodu nastat.^[56]

TABULKA Č. 5. PŘÍČINY NAROZENÍ MRTVÉHO DÍTĚTE V LITOMYŠLI A VE SVITAVÁCH V LETECH 1785–1914 A JEJICH STRUKTURA
TABLE 5. CAUSES OF STILLBIRTHS IN LITOMYŠL AND SVITAVY IN 1785–1914 AND THEIR STRUCTURE

Příčina úmrtí	Litomyšl		Svitavy	
	počet	%	počet	%
předčasný porod	16	2,6	168	26,1
slabost	17	2,8	103	16,0
potrat	-	-	60	9,3
udušení	1	0,2	59	9,2
komplikovaný porod	9	1,5	14	2,2
poškození mozku	-	-	11	1,7
jiná poloha	-	-	13	2,0
vývojová vada	-	-	4	0,6
císařský řez	2	0,3	3	0,5
ostatní	10	1,6	22	3,4
neuvedeno	556	91,0	187	29,0
Celkem	611	100,0	644	100,0

Zdroj: Vlastní databáze založená na matrikách narozených a zemřelých, pozn. č. 16.

Source: Author's own database based on the parish registers of births and deaths, note no. 16.

Celkem 103 svitavských dětí se narodilo mrtvých z důvodu přílišné slabosti. Fyzickou dispozici dítěte po narození předurčoval především zdravotní stav ženy v době těhotenství a podmínky, ve kterých žila. Tyto faktory měly totiž zásadní vliv na porodní hmotnost novorozence, která mohla být v řadě případů rozhodující a pro mnoho dětí se stala osudnou.

U 9,3 % mrtvorozenců byl jako důvod, proč přišly na svět mrtvé, uveden potrat. Ten tehdejší příručky definovaly jako těhotenství ukončené před 28. týdnem. V dané době však bylo obtížné přesně stanovit, jak dlouho již gravidita trvala, a nejspíše tak záleželo na faráři, bábě či lékaři, zda rozhodli, jestli šlo o potrat, nebo předčasný porod. Důvody, proč k potratu docházelo, byly specifikovány velmi podobně jako u předčasných porodů. K. Bulíř uvádí, že příčinou byla náročná fyzická práce, jízda na voze, na koni, pád, ale také horká lázeň, pití alkoholu, dráždění rodidel nebo

[56] Č. KRÍŽEK, *Pravá pomoc*, s. 204; V. VYŠÍN, *Babictví*, s. 144.

i pomatení, leknutí a stres. Konec těhotenství zpravidla také nastával, pokud se žena nakazila infekční nemocí, například tyfem nebo neštovicemi. Ženám se v případě, že pociťovaly příznaky potratu, radilo, aby si přivolaly pomoc, a to nejlépe porodní bábu, a do jejího příchodu ležet v posteli a krvácení zmírňovat přikládáním ledu. Jestliže u některých předčasných porodů byla šance, že se dítě podaří zachránit, u potratů taková šance nebyla, a proto se veškerá pozornost báby nebo lékaře měla soustředit na záchranu života ženy.^[57]

Ještě před narozením se udusilo 59 dětí (9,2 %) Jejich krev se přestala okysličovat především ze dvou důvodů. Tím prvním bylo ovinutí pupeční šňůry kolem krku. Dělo se tak nejčastěji, pokud bylo dítě v jiné poloze než podélně hlavičkou. Zvláště nebezpečná byla poloha zadečkem. K udušení mohlo dojít i tehdy, když otekla plodová voda a děloha začala tláčit přímo na plod. Pokud se bába ještě snažila dítě vzkřísit, měla mu vyndat hlen z úst, třít jej na hrudi a na hlavičku stříkat studenou vodu. Doporučovalo se zkusit i houpaní, které mělo pomoci vehnat do plic vzduch. Jedním z posledních pokusů bylo šimrání peřím pod nosem. Báby ale většinou poznaly, kdy je dítě udušené a kdy se lze ještě pokoušet o jeho vzkříšení.^[58]

U 2,2 % případů byl důvod úmrtí vysvětlován komplikovaným porodem. Jeho okolnosti ale nebyly blíže specifikovány. Další 2 % dětí zemřela během porodu, který zkomplikovala jiná poloha než podélná hlavičkou. Dle zápisů se jednalo především o polohu příčnou nebo šikmou. V takových případech se bábě opět radilo, aby si na pomoc přivolala lékaře.

Další příčiny úmrtí se ve svitavských matrikách objevovaly spíše jednotlivě. Šlo například o poškození mozku, úmrtí z důvodu použití císařského řezu nebo kleští. U čtyř dětí bylo poznamenáno, že šlo o „stvůru“ či „zrůdu“. Jejich deformace ale nebyly více popsány. Porody takových dětí byly komplikované především kvůli jejich nadměrné velikosti nebo i proto, že děti měly určitou část, či dokonce polovinu těla vyvinutou nadměrně a jinou skoro vůbec.^[59]

Sezónní rozložení porodů mrtvorozených

Živé děti přicházely ve Svitavách i v Litomyšli na svět nejčastěji v první čtvrtině roku, s maximem v únoru pro Litomyšl a v dubnu pro Svitavy. Nejvíce mrtvorozenců se v Litomyšli narodilo během března a ve Svitavách v únoru. Ačkoli se jedná o nejvyšší hodnoty, jsou rozdíly mezi nejvyššími a nejnižšími hodnotami během roku takřka minimální. Charakter počasí a sezónní výkyvy teplot tedy přímo neovlivňovaly porody, během kterých žena přivedla na svět mrtvé dítě. Denní průměry byly v jednotlivých měsících více méně vyrovnané a porody byly rozděleny rovnoměrně do průběhu celého roku.

[57] K. BULÍŘ, *Těhotenství, porod*, s. 40–41.

[58] V. VYŠÍN, *Babictví*, s. 247–248.

[59] Tamtéž, s. 14.

TABULKA Č. 6. POČET MRTVĚ NAROZENÝCH DĚTÍ PODLE MĚSÍCŮ V LITOMYŠLI A VE SVITAVÁCH V LETECH 1785–1914

TABLE 6. NUMBER OF STILLBIRTHS IN MONTHS IN LITOMYŠL AND SVITAVY IN 1785–1914

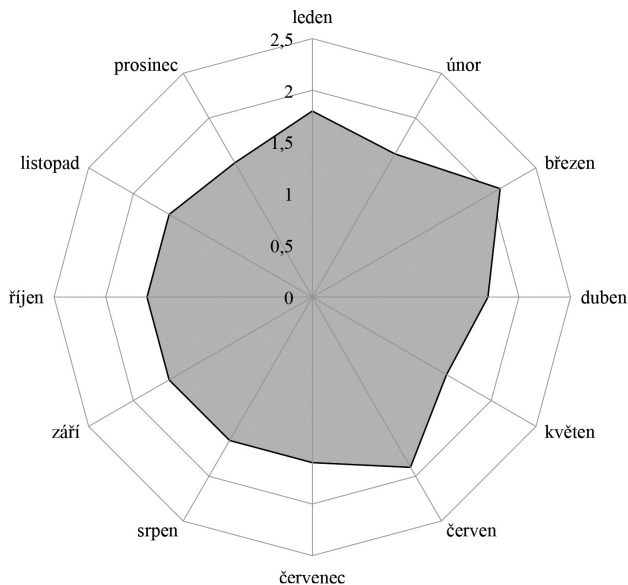
Litomyšl													
Měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
Celkem počet mrtvorozených	52	44	66	50	48	57	51	49	49	50	49	46	611
Denní průměr	1,8	1,6	2,1	1,7	1,5	1,9	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,7
Svitavy													
Měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	celkem
Celkem počet mrtvorozených	54	58	53	53	62	53	45	59	50	57	45	55	644
Denní průměr	1,7	2,1	1,7	1,8	2,0	1,8	1,5	1,9	1,7	1,8	1,5	1,8	1,7

Zdroj: Vlastní databáze založená na matrikách narozených a zemřelých, pozn. č. 16.

Source: Author's own database based on the parish registers of births and deaths, note no. 16.

GRAF Č. 1. MRTVĚ NAROZENÉ DĚTI PODLE MĚSÍCŮ V LITOMYŠLI V LETECH 1785–1914

GRAPH 1. STILLBORN CHILDREN BY MONTHS IN LITOMYŠL IN 1785–1914

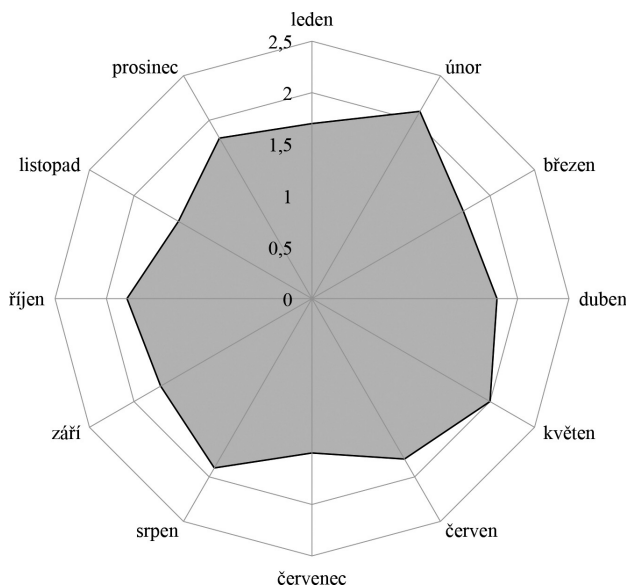

Zdroj: Vlastní databáze založená na matrikách narozených a zemřelých, pozn. č. 16.

Source: Author's own database based on the parish registers of births and deaths, note no. 16.

GRAF Č. 2. MRTVĚ NAROZENÉ DĚTI PODLE MĚSÍCŮ VE SVITAVÁCH V LETECH 1785–1914

GRAPH 2. STILLBORN CHILDREN BY MONTHS IN LITOMYŠL IN 1785–1914

Zdroj: Vlastní databáze založená na matrikách narozených a zemřelých, pozn. č. 16.

Source: Author's own database based on the parish registers of births and deaths, note no. 16.

Vyšší počty mrtvorozených v uvedených dvou zimních měsících mohly mít s počasím určitou souvislost. Těhotné ženy mohly v tomto období snáze prochladnout, onemocnět respiračními chorobami, hrozil jim častější pád na namrzlé cestě, nebezpečnější byla i jízda na voze, neměly dostatek vitamínů, slunečního svitu a čerstvé stravy. Všechna uvedená nebezpečí však hrozila těhotným i v ostatních zimních měsících, během kterých však byly počty mrtvě narozených spíše průměrné.

Závěr

Na základě studia matrik narozených a zemřelých vedených pro město Litomyšl a Svitavy z období let 1785–1914 bylo zjištěno, že mrtvě narozené děti zde začaly být evidovány až od dvacátých let 19. století, a to nejprve v matrikách zemřelých. Ve Svitavách byly od čtyřicátých let paralelně zapisovány i do matrik narozených, ale zpočátku jen nedůsledně. V době před první světovou válkou již byli všichni mrtvorozeneci registrováni do obou typů matrik. V Litomyšli se praxe dvojité evidence

ujala až na konci 19. století. Do zpracování byly započítány pouze zápisy, které doslovně uváděly děti jako mrtvě narozené. Vyloučeny tak byly záznamy, u kterých nebylo možné rozhodnout, zda se jedná o mrtvorozeně, nebo o záznam informující o smrti dítěte bezprostředně po porodu, avšak bez uvedení délky jeho života.

Porovnávání duplicitních záznamů v obou typech zmíněných matrik však odhalilo, že u dvou případů zápisy o úmrtí nesouhlasily. Matriky narozených uváděly děti jako mrtvorozence a matriky zemřelých je evidovaly jako krátce žijící. Jako sporné byly tyto dva záznamy z evidence vyškrtnuty. Naopak ponecháno bylo 69 svitavských zápisů, které uváděly mrtvorozence jako pokřtěné děti. Porodní bába nejspíše těmto dětem udělila křest z nouze v těle matky ještě před jejich narozením.

V sledované době se v Litomyšli narodilo 611 dětí bez známek života. Průměrně zde na 1000 živě narozených připadalo 21,8 mrtvorozenců. Ve dvacátých letech 19. století pravděpodobně nebyly zapisovány všechny takové případy, jelikož hodnota mrtvorozenosti byla v porovnání v českými zeměmi velmi nízká (3,5 ‰). V následujících letech počty mrtvě narozených stoupaly nejspíše díky pečlivější evidenci a vrcholu dosáhla mrtvorozenost v devadesátých letech 19. století (61,5 ‰). Ve Svitavách byla průměrná míra mrtvorozenosti vyšší než v Litomyšli, a to 27,8 ‰. Ve čtyřicátých letech byla skoro dvojnásobně překonána hodnota celozemská, což zapříčinilo zmíněné udělování křtu z nouze. Také zde na konci 19. a na počátku 20. století mrtvorozenost výrazně stoupla. Šlo nejspíše o důsledek sekularizace, evidence potratů a častějších převozů komplikovaných porodů do místních nemocnic.

Jedním z důvodů, který mohl zapříčinit smrt dítěte ještě před jeho narozením, byl jeho nemanželský původ či spíše náročná fyzická práce svobodné matky, její nedostačující sociální zázemí, hmotné zabezpečení a přemíra stresu. Mimomanželského původu bylo 20,6 % mrtvorozenců v Litomyšli a 22,9 % ve Svitavách. Naopak zanedbatelný byl nejspíše vliv počasí. Přestože nejvíce mrtvě narozených připadalo na zimní měsíce (únor v Litomyšli, březen ve Svitavách), byly porody těchto dětí téměř rovnoměrně rozloženy do průběhu celého roku.

Od poloviny 19. století začaly být ve Svitavách uváděny příčiny úmrtí i u mrtvorozenců. Nejčastěji bylo jejich úmrtí vysvětlováno předčasným porodem (26,1 %), přílišnou slabostí (16,0 %), potratem (9,3 %) či udušením (9,2 %). U 29 % zápisů příčina smrti stanovena nebyla, šlo však o záznamy z první poloviny 19. století, kdy se tato informace u mrtvorozených ještě neuváděla. V Litomyšli příčiny úmrtí do hloubky studovat nemůžeme, jelikož se u mrtvě narozených dětí až do konce 19. století nezapisovaly. Uvedeny byly jen u 9 % dětí, z toho u 2,8 % byla důvodem úmrtí slabost, u 2,6 % šlo o předčasný a u 1,8 % komplikovaný porod.

V úvodu této studie bylo řečeno, že jedním z jejích cílů bude zjistit, nakolik různorodý charakter zkoumaných měst a případné industriální změny ovlivnily vývoj mrtvorozenosti. Ukázalo se však, že daleko důležitější byl odlišný přístup farářů k evidenci těchto dětí. Ten se v podstatě při interpretaci výsledků ukázal jako

zásadní. V Litomyšli byli mrtvě narození velice dlouho vedeni jen v jednom typu matrik, tudíž nebylo možné záznamy blíže porovnat a zjistit případné odlišnosti. Neuvádění příčin úmrtí navíc nedovolilo objasnit, jaký podíl z mrtvorozených připadal na potraty. Oproti tomu dvojí evidence ve svitavských matrikách narozených a zemřelých pomohla odhalit četné udělování křtů z nouze ještě před porodem, díky čemuž jsme mohli objasnit vysokou hladinu mrtvorozenosti v určitých obdobích. Navíc na základě objasňování příčin úmrtí můžeme s jistotou doložit, že od devadesátých let byly jako mrtvorozené označovány i potracené plody. Podstatnou roli sehrálo také to, že studováno bylo městské prostředí. Na počátku 20. století totiž hladinu mrtvorozenosti zvýšily porody mrtvých dětí, jejichž matky bydlely v okolních vsích a pravděpodobně byly kvůli komplikacím převezeny do městské nemocnice.